

Εισαγωγή

Η ιδέα πως τίποτα δεν συμβαίνει τυχαία στην Ιστορία, ότι τίποτα δεν είναι αυτό που φαίνεται από πρώτη ματιά, πως όλα όσα συμβαίνουν είναι το αποτέλεσμα μυστικών μηχανορραφιών τις οποίες οργανώνουν ομάδες κακών ανθρώπων που χειραγωγούν τα πάντα από τα παρασκήνια, είναι παλιά όσο η ίδια η Ιστορία. Όμως φαίνεται ότι οι θεωρίες συνωμοσίας γίνονται όλο και πιο δημοφιλείς και πιο διαδεδομένες στον 21ο αιώνα, φαινόμενο που οφείλεται στην άνοδο του Διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, στη μείωση της επιρροής την οποία ασκούν οι παραδοσιακοί φύλακες της κοινής γνώμης, όπως οι διευθυντές εφημερίδων και οι εκδότες βιβλίων, και στη διάδοση της αβεβαιότητας για το τι είναι αλήθεια και τι είναι ψέμα, την οποία περικλείει η διεστραμμένη έννοια των «εναλλακτικών γεγονότων».¹

Πριν από πολλά χρόνια ο Αμερικανός φιλελεύθερος διανοούμενος Ρίτσαρντ Χόφσταντερ επέσυρε την προσοχή στις θεωρίες συνωμοσίας με το φημισμένο άρθρο του «Η παρανοϊκή αντίληψη στην αμερικανική πολιτική», που πρωτοδημοσιεύτηκε στο *Harper's Magazine* στο τεύχος Νοεμβρίου του 1964. Ο Χόφσταντερ αποσαφήνιζε ότι δεν αποκαλούσε ψυχικά ασθενείς τους δημιουργούς των θεωριών συνωμοσίας. Αντιθέτως, έγραφε: «Την αποκαλώ παρανοϊκή αντίληψη, απλώς επειδή καμιά άλλη λέξη δεν εκφράζει κατάλληλα τη γεμάτη ζήλο υπερβολή, την καχυποψία και τις συνωμοτικές φαντασιώσεις». Σημείωνε φυσικά πως οι θεωρίες συνωμοσίας δεν ήταν κάτι καινούργιο. Το φαινόμενο θα μπορούσε να αναχθεί σε ανάλογα κείμενα για ομάδες όπως οι ελευθεροτέκτονες ή οι Πεφωτισμένοι τον 18ο αιώνα. Όμως οι θεωρίες συνωμοσίας επανεμφανίστηκαν τον 20ό αιώνα, ιδίως με τη μορφή του μακαρθισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η διεστραμμένη αντίληψη του γεροϋσιαστή Μακάρθου για παράνομους κομμουνιστές σε κάθε γωνιά της αμερικανικής κοι-

ωνίας ήταν κλασικό παράδειγμα της παρανοϊκής αντίληψης που βλέπει έναν κακόβουλο καλυμμένο εχθρό, ο οποίος χειραγωγεί τα γεγονότα προκειμένου να υπονομεύσει την πολιτική και κοινωνική τάξη πραγμάτων. Ο Χόφσταντερ συνέχιζε:

Σε διαφορά με εμάς τους υπολοίπους, ο εχθρός δεν πιάνεται στα γρανάζια των μηχανισμών της Ιστορίας, θύμα του παρελθόντος, των επιθυμιών, των περιορισμών του. Αντίθετα κατασκευάζει τον μηχανισμό της Ιστορίας ή προσπαθεί να εκτρέψει σε κακή κατεύθυνση τη φυσιολογική πορεία της. Δημιουργεί κρίσεις, προκαλεί την ξαφνική και μαζική ανάληψη των καταθέσεων από τις τράπεζες, επιφέρει υφέσεις, κατασκευάζει καταστροφές και κατόπιν επωφελείται από την εξαθλίωση την οποία έχει προκαλέσει. Η παρανοϊκή ερμηνεία της Ιστορίας είναι σαφώς επικεντρωμένη σε πρόσωπα. Δεν θεωρεί πως τα αποφασιστικά γεγονότα είναι μέρος της ροής της Ιστορίας, αλλά συνέπειες της θέλησης κάποιου ανθρώπου.

Ο Χόφσταντερ σημείωνε ότι το παρανοϊκό ύφος γραφής επιδεικνύει ένα εντυπωσιακά υψηλό επίπεδο λογισσύνης και ψευδοεπιστημονικότητας. «Ένα εντυπωσιακό στοιχείο της παρανοϊκής φιλολογίας», έγραφε ο Χόφσταντερ, «είναι η αντίθεση ανάμεσα στα φαντασιωσικά συμπεράσματά της και στο σχεδόν συγκινητικό ενδιαφέρον της για την ακρίβεια των γεγονότων, το οποίο επιδεικνύει σταθερά. Καταβάλλει ηρωικές προσπάθειες για να αποδείξει ότι το απίστευτο είναι το μόνο πράγμα που μπορούμε να πιστεύουμε».

Μετά το άρθρο του Χόφσταντερ και ιδίως από τις αρχές του 21ου αιώνα πολλοί σχολιαστές θεώρησαν πως η παραδοχή στην οποία στηριζόταν το δοκίμιό του, δηλαδή ότι ο δημόσιος λόγος γενικά και ιδίως ο πολιτικός λόγος στηρίζονταν σε ένα κοινό σύνολο φιλελεύθερων αξιών οι οποίες ενσάρκωναν τη λογική και απέρριπταν την ιδέα πως κρυμμένες δυνάμεις βρίσκονται πίσω από κάθε σημαντικό πολιτικό γεγονός, έχει ξεπεραστεί από τα γεγονότα. Όπως παρατηρεί ο Τζόζεφ Ουσκίνσκι, κορυφαίος σύγχρονος ειδήμων στο θέμα, οι θεωρίες συνωμοσίας

έγιναν γνώρισμα των αρχών του 21ου αιώνα. Οι θεωρίες συνωμοσίας κυριάρχησαν στον λόγο των ελίτ σε πολλά μέρη του κόσμου και έγιναν το σύνθημα συσπείρωσης σημαντικών πολιτικών κινημάτων... Το Διαδίκτυο, που άλλοτε διαφημιζόταν ως εργαλείο δημοκρατίας, χρησιμοποιείται για τη χειραγωγή των μαζών –με στόχο το κέρδος ή την ισχύ– με ψευδείς ειδήσεις, που αποτελούνται κυρίως από θεωρίες συνωμοσίας βασισμένες εξολοκλήρου σε φανταστικά στοιχεία... Οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν κατακλύσει την κουλτούρα μας.²

Η διάδοση των θεωριών συνωμοσίας και των «εναλλακτικών γεγονότων» είναι εμφανέστερη στις αναθεωρητικές αφηγήσεις για την ιστορία του Τρίτου

Ράιχ. Δυσφημισμένες από καιρό θεωρίες συνωμοσίας πήραν νέα παράταση ζωής αποκτώντας αξιοπιστία, με ισχυρισμούς για στοιχεία που ανακαλύφθηκαν προσφάτως και με την επίκληση διαφορετικής οπτικής στην έρευνα. Στο επίκεντρο αυτού του κόσμου των θεωριών συνωμοσίας βρίσκεται ο Αδόλφος Χίτλερ. «Όποιος αγαπά μια καλή θεωρία συνωμοσίας θα έχει ακούσει άπειρες θεωρίες συνωμοσίας για τον Χίτλερ», έγραψε προσφάτως ένας φοιτητής δημοσιογραφίας.³ Πράγματι, ο Χίτλερ σπανίως απουσιάζει από τις συζητήσεις στο Διαδίκτυο σχεδόν για τα πάντα. Ήδη το 1990 ο Αμερικανός συγγραφέας Μάικ Γκόντγουϊν υποστήριξε τον «νόμο του Γκόντγουϊν», όπως έγινε γνωστός, συγκεκριμένα δηλαδή ότι, όσο περισσότερο συνεχίζεται μια συζήτηση στο Διαδίκτυο, τόσο πιθανότερο είναι να αναφερθεί ο Χίτλερ και, όταν γίνεται αυτό, η συζήτηση συνήθως, αν και όχι πάντα, σταματά. Το 2012 ο όρος εισήλθε στο ιερό γλωσσικό άδυτο του *Oxford English Dictionary*. Οι συγκρίσεις με τον Χίτλερ υπάρχουν παντού, ιδίως φυσικά στον κόσμο της πολιτικής, στον οποίο είναι σχεδόν *de rigueur* να συγκρίνει κάποιος με τον ναζιστή δικτάτορα όποιον αποδοκιμάζει, όπως για παράδειγμα τον Ντόναλντ Τραμπ. Γιατί με τον Χίτλερ; Όπως γράφει ο Άλεκ Ράυρι στο έργο του για την ιστορία του αθεϊσμού και του αγνωστικισμού:

Στη δυτική κουλτούρα η ισχυρότερη φυσιογνωμία στο πεδίο της ηθικής είναι ο Αδόλφος Χίτλερ. Το να τον εγκωμιάζει κάποιος θεωρείται τόσο τερατώδες, όσο θα θεωρούνταν άλλοτε η δυσφήμιση του Ιησού. Ο Χίτλερ έγινε το σταθερό σημείο αναφοράς, με το οποίο ορίζουμε το Κακό... Ο ναζισμός –σχεδόν μόνο αυτός στη σχετικιστική κουλτούρα μας– είναι ο απόλυτος κανόνας, σημείο στο οποίο σταματάει η επιχειρηματολογία, επειδή δεν τίθεται θέμα συζήτησης αν είναι καλός ή κακός. Ο ναζισμός διέσχισε το φράγμα που χωρίζει τα ιστορικά γεγονότα από τις άχρονες αλήθειες.⁴

Λέγεται συχνά ότι βασική πλευρά των θεωριών συνωμοσίας είναι η ισχυρή τάση να διαιρείται ο κόσμος στο Καλό και το Κακό, και ποιος θα μπορούσε να είναι πιο κακός από τον Χίτλερ;

Όμως πρέπει να επανεξετάσουμε αυτές τις απόψεις. Στην πράξη, οι πεποιθήσεις τις οποίες περιγράφει ο Ράυρι δεν είναι καθολικές. Υπάρχουν μερικοί οι οποίοι, παρ' όλα όσα είναι γνωστά για τον ναζιστή ηγέτη, νιώθουν μεγάλο θαυμασμό για αυτόν, και αυτοί οι άνθρωποι είναι πιθανότερο να υποστηρίζουν τις θεωρίες συνωμοσίας, στις οποίες περιλαμβάνεται η άρνηση του Ολοκαυτώματος (σύμφωνα με την οποία ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας συνωμοσίας των εβραϊκών ελίτ οι ακαδημαϊκοί και οι δημοσιογράφοι όλου του κόσμου από τη δεκαετία του '40 έχουν αποκρύψει συστηματικά την «αλήθεια» για το Ολοκαύτωμα, δηλαδή ότι αυτό δεν συνέβη). Όπως θα δούμε, άλλοι δημιουργοί θεωριών συνωμοσίας, από εκείνους που πιστεύουν

ότι εξωγήινοι από το μακρινό Διάστημα έχουν επισκεφτεί και συνεχίζουν να επισκέπτονται τον κόσμο μας μέχρι εκείνους που πιστεύουν ότι απόκρυφες υπερφυσικές δυνάμεις καθορίζουν την Ιστορία, εμπλέκουν τον Χίτλερ στις θεωρίες τους, για να τους προσδώσουν ενδιαφέρον για τους μη πιστούς ή για να ενισχύσουν τους ισχυρισμούς τους συνδέοντάς τους με το πιο διαβόητο ιστορικό πρόσωπο. Η έντονη αντίθεση ανάμεσα στο Καλό και το Κακό, που μερικοί θεωρούν ότι αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των θεωριών συνωμοσίας, αποδεικνύεται συχνά πως είναι πιο πολύπλοκη και πιο αμφίθυμη από ό,τι φαίνεται αρχικά.

Όπως αρχίζουν να δείχνουν αυτά τα παραδείγματα, οι θεωρίες συνωμοσίας δεν είναι όλες ίδιες. Οι μελετητές τους τις έχουν διαιρέσει σε διάφορους τύπους. Υπάρχουν δύο κύριες κατηγορίες: Πρώτον, υπάρχει η *θεωρία συστημικής συνωμοσίας*, στην οποία μία οντότητα που συνωμοτεί πραγματοποιεί ευρεία ποικιλία δραστηριοτήτων με στόχο να αποκτήσει τον έλεγχο μιας χώρας, μιας περιοχής ή ακόμα και ολόκληρου του κόσμου. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η συνωμοσία εξυφάνεται συχνά στη διάρκεια μιας μεγάλης χρονικής περιόδου, ακόμα και αιώνων, και εξαπλώνεται σε πολύ ευρεία γεωγραφική περιοχή, σε μερικές περιπτώσεις σε ολόκληρη την υδρόγειο, μέσα από την προπαγάνδα και τη διαιώνισή της από κάποια οικουμενική οργάνωση, όπως οι Πεφωτισμένοι, οι ελευθεροτέκτονες ή οι κομμουνιστές, ή από κάποια φυλετική ή θρησκευτική ομάδα, όπως οι Εβραίοι. Από την άλλη, υπάρχει η *θεωρία γεγονοτικής συνωμοσίας*, στην οποία μια μυστική οργανωμένη ομάδα βρίσκεται πίσω από ένα γεγονός, όπως η δολοφονία του Αμερικανού Προέδρου Τζον Φ. Κένεντυ ή η ψευδής προσεδάφιση ανθρώπων στη Σελήνη. Σε αυτή την περίπτωση οι φανταστικές συνωμοσίες είναι συνήθως μικρής διάρκειας, έχουν εξυφανθεί σε διάστημα μόλις μερικών εβδομάδων ή μηνών ή το πολύ δύο ετών. Στον νου μερικών δημιουργών των θεωριών συνωμοσίας οι δύο τύποι συνωμοσίας είναι δυνατόν να συνδέονται, δηλαδή μια *θεωρία γεγονοτικής συνωμοσίας* μπορεί να θεωρηθεί έκφραση μιας *θεωρίας συστημικής συνωμοσίας*, αλλά αυτό δεν ισχύει αναγκαστικά.⁵ Το σημαντικό είναι ότι και οι δύο τύποι θεωριών συνωμοσίας φαντάζονται ένα κρυμμένο χέρι πίσω από ιστορικά (και σε πολλές περιπτώσεις τρέχοντα) γεγονότα. Κοινό στοιχείο και στους δύο τύπους θεωριών συνωμοσίας είναι η άποψη ότι η «επίσημη», όπως την αποκαλούν οι δημιουργοί θεωριών συνωμοσίας, ή με άλλα λόγια η γενικά αποδεκτή εκδοχή μιας διαδικασίας ή γεγονότος ή σειράς γεγονότων είναι ψευδής. Πράγματι, η χρήση του όρου «επίσημη» συνεπάγεται ότι κυβερνήσεις ή ισχυρές ελίτ εξανάγκασαν ή παραπλάνησαν ιστορικούς, ακαδημαϊκούς, δημοσιογράφους και άλλους να αφηγηθούν ιστορίες με στόχο την απόκρυψη της αλήθειας προς το συμφέρον της διατήρησης του *status quo* και της παραμονής τους στην εξουσία. Αυτό με τη σειρά του παρέχει μια διαβε-

βαίωση στους δημιουργούς των θεωριών συνωμοσίας ότι μόνο αυτοί είναι γνώστες της αλήθειας.

Φυσικά υπάρχουν πραγματικές συνωμοσίες και δεν είναι κάθε θεωρία συνωμοσίας λανθασμένη. Το προφανές παράδειγμα είναι το Γουστεργκέιτ, όταν ο Αμερικανός Πρόεδρος Ρίτσαρντ Μ. Νίξον, υποψήφιος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στις προεδρικές εκλογές του 1972, οργάνωσε τη διάρρηξη στα κεντρικά γραφεία της προεκλογικής εκστρατείας του αντίπαλου Δημοκρατικού Κόμματος στο ξενοδοχείο «Δημητρόφ» στην Ουάσιγκτον, με στόχο να τοποθετήσει κρυφά κοριοίους παρακολούθησης. Στην ιστορία έχουν υπάρξει πολυάριθμες γνήσιες συνωμοσίες. Το κοινό στοιχείο που έχουν όλες είναι ότι σε αυτές συμμετέχουν πολύ λίγοι άνθρωποι. Εφόσον μια συνωμοσία οφείλει αναγκαστικά να πραγματοποιηθεί μυστικά, δεν πρέπει να αποκαλυφθεί επιτρέποντας έτσι σε εκείνους εναντίον των οποίων στοχεύει να την εμποδίσουν. Όσο περισσότεροι άνθρωποι συμμετέχουν, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος να προδοθεί η συνωμοσία και να αποτύχει. Κατά δεύτερο λόγο, όλες οι συνωμοσίες είναι –σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό– περιορισμένες χρονικά. Αυτό οφείλεται στο ότι έχουν ένα συγκεκριμένο στόχο και τελειώνουν όταν αυτός επιτυγχάνεται ή (στις περισσότερες περιπτώσεις) προτού φθάσουν στην επίτευξή του, επειδή αποκαλύφθηκαν. Ταυτοχρόνως δεν περιλαμβάνουν όλες οι αποκαλούμενες θεωρίες συνωμοσίας ισχυρισμούς για μηχανορραφία. Μια θεωρία συνωμοσίας δεν είναι το ίδιο με τις «ψευδείς ειδήσεις», τη διαστρέβλωση ή τη χειραγώγηση της αλήθειας ή την παρουσίαση «εναλλακτικών γεγονότων» που εξηγούν ή αντικρούουν κάποιο γεγονός ή μειώνουν τη σημασία του. Μια γνήσια θεωρία συνωμοσίας πρέπει να περιλαμβάνει μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μηχανορραφούν μυστικά με στόχο μια παράνομη δράση. Η ομάδα πρέπει να στοχεύει σε μια συγκεκριμένη έκβαση των πράξεών της, άποψη που αντιστοιχεί στην κεντρική πεποίθηση των συνωμοσιολόγων ότι κανένα σημαντικό γεγονός στην Ιστορία δεν συμβαίνει τυχαία, δεν είναι προϊόν συμπτώσεων ή αποτέλεσμα της πράξης ενός μοναχικού ατόμου.

Στη ναζιστική Γερμανία ο ευρύς διευθυνόμενος από το κράτος προπαγανδιστικός μηχανισμός υπό τον έλεγχο του Γιόζεφ Γκαίμπελς διέδιδε τεράστιες ποσότητες «ψευδών ειδήσεων» –με άλλα λόγια, ψεμάτων–, και ο Χίτλερ προσπαθούσε σταθερά να παραπλανήσει τους ανθρώπους τόσο εντός της Γερμανίας όσο και στο εξωτερικό για τις πραγματικές προθέσεις των ναζί, διαβεβαιώνοντας τη Βρετανία, τη Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες για τις ειρηνικές προθέσεις του, παρότι επανεξόπλιζε τη Γερμανία και πραγματοποιούσε επιθετικές πράξεις στο εξωτερικό. Όμως μικρό μέρος αυτής της προπαγάνδας περιλάμβανε θεωρίες συνωμοσίας, ενώ η απόκρυψη της αλήθειας από τον Χίτλερ και τον Γκαίμπελς δεν ισοδυναμεί με συνωμοσία. Σε αντίθεση με τον

Στάλιν, ο οποίος έβλεπε παντού συνωμοσίες και εξαπέλυσε σειρά εκκαθαρίσεων και στημένων δικών εναντίον πολλών υφισταμένων του στη βάση φανταστικών ισχυρισμών για συνωμοσίες εναντίον του σοβιετικού καθεστώτος, ο Χίτλερ δεν επιδιόταν και πολύ στη δημιουργία θεωριών συνωμοσίας. Ενώ, για να ανέλθει στην κορυφή της σοβιετικής ιεραρχίας, ο Στάλιν είχε παλέψει εναντίον αντιπάλων οι οποίοι τουλάχιστον αρχικά ήταν γνωστότεροι και δημοφιλέστεροι από τον ίδιο και έτσι θεώρησε τελικά ότι έπρεπε να εξαλείψει κάθε δυνατότητά τους να στραφούν εναντίον του, ο Χίτλερ ανήλθε στην κορυφή σχεδόν εξαρχής με τη στήριξη των υποτακτικών του και παρέμεινε πιστός σε αυτούς σχεδόν μέχρι το τέλος. Είναι αλήθεια ότι το 1934 στη Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών διέταξε την εξόντωση της ηγεσίας των Ταγμάτων Εφόδου και μερικών συντηρητικών πολιτικών, εναντίον των οποίων μνησικακούσε, αλλά οι τελευταίοι είχαν εκφράσει την αντίθεσή τους δημοσίως και όχι στα παρασκήνια. Οι πράξεις του Χίτλερ, οι οποίες προετοιμάστηκαν μυστικά και εκτελέστηκαν χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση, είχαν πολλά από τα διακριτικά γνωρίσματα μιας συνωμοσίας, αλλά ο ισχυρισμός για απόπειρα πραξικοπήματος από τον Ερνστ Ρεμ και τους υποστηρικτές μιας «δεύτερης επανάστασης» μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους ναζιστές το προηγούμενο έτος απείχε κάπως από το να αποτελεί θεωρία συνωμοσίας, επειδή, οτιδήποτε είτε και έκανε ο Ρεμ, το είτε και το έκανε δημοσίως.

Υπήρχε φυσικά μια πραγματική συνωμοσία για την ανατροπή του Χίτλερ, την οποία προετοίμασε μυστικά μια ομάδα αξιωματικών του στρατού και συνεργατών τους στη διάρκεια του Πολέμου και η οποία κορυφώθηκε στην αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Χίτλερ με τη βόμβα την οποία τοποθέτησε ο Κλάους φον Στάουφενμπεργκ στις 20 Ιουλίου 1944. Χάρη σε μια σειρά τυχαίων περιστατικών ο Χίτλερ επιβίωσε. Οι συνωμότες αυτοκτόνησαν, φονεύτηκαν ή συνελήφθησαν, δικάστηκαν και εκτελέστηκαν. Στο ραδιοφωνικό μήνυμά του μετά την αποτυχία της βομβιστικής επίθεσης ο Χίτλερ απέδωσε τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του σε «μια πραγματικά μικρή κλίκα φιλόδοξων, ασυνείδητων και ταυτοχρόνως εγκληματικά ηλίθιων αξιωματικών». Η αστυνομική έρευνα που ακολούθησε είχε ως αφετηρία την παραδοχή πως μόνο λίγοι άνθρωποι έλαβαν μέρος. Με άλλα λόγια, ήταν μια κλασική μυστικά οργανωμένη συνωμοσία. Οι συμμετέχοντες ήταν αποκλειστικά στρατιωτικοί. Οι στόχοι τους ήταν πέρα για πέρα αντιδραστικοί. Όμως ενώ οι ναζιστές συνέχιζαν να υποστηρίζουν ότι λίγοι άνθρωποι έλαβαν μέρος στη συνωμοσία, επαναλαμβάνοντας συνεχώς αυτή τη θέση στις δημόσιες δηλώσεις τους για τη συνωμοσία, και επέμεναν σε αυτή την άποψή τους κατά την επιλογή εκείνων που θα δικάζονταν, οι έρευνες τις οποίες έκανε η Γκεστάπο πίσω από κλειστές πόρτες αποκάλυψαν ότι πολύ περισσότεροι άνθρωποι έλαβαν μέρος στον ένα ή στον άλλο βαθμό στη συνωμοσία. Στους συνω-

μότες περιλαμβάνονταν και μη στρατιωτικοί και πολιτικοί από την Αριστερά, το Κέντρο και τη συντηρητική Δεξιά. Αντί να θεωρήσουμε ότι επρόκειτο για κλασική συνωμοσία, είναι πιο λογικό να τη δούμε με όρους ενός συνόλου εν μέρει αλληλοκαλυπτόμενων δικτύων, από τα οποία μερικά ήταν πιο κεντρικά από τα άλλα.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Στάουφενμπεργκ και οι συνάδελφοί του αξιωματικοί που προετοίμασαν και επιχείρησαν τόσο τη δολοφονία όσο και το σχεδιασμένο στρατιωτικό πραξικόπημα ήταν στο κέντρο αυτών των δικτύων. Όμως υπήρχαν πολύ περισσότεροι άνθρωποι που κατείχαν ποικίλες θέσεις μακριά από το κέντρο, για παράδειγμα εκείνοι στους οποίους προσέβλεπαν οι συνωμότες για να συγκροτήσουν πολιτική κυβέρνηση μετά τη δολοφονία του Χίτλερ. Διπλωμάτες, δικηγόροι, βιομήχανοι, γαιοκτήμονες, συνδικαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, θεολόγοι, ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και πολλοί άλλοι εμπλέκονταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Φυσικά μόνο οι στρατιωτικοί που οργάνωσαν και επιχείρησαν τη δολοφονία του Χίτλερ ήταν σε θέση να πραγματοποιήσουν το σχέδιο· όμως, αν θεωρήσουμε ότι ήταν αποκλειστικά στρατιωτική επιχείρηση, θα υποτιμούσαμε το εύρος και το βάθος της. Ωστόσο τους συνωμότες ένωνε το γεγονός ότι σχεδόν όλοι ήταν υπεράνω υποψίας. Θα μπορούσαν να πετύχουν, επειδή δεν ήταν υπό τη στενή παρακολούθηση της Γκεστάπο ως πραγματικοί ή δυνητικοί αντίπαλοι του καθεστώτος. Πάντως η συνωμοσία ήταν διευρυμένη σε τέτοιο βαθμό όταν τοποθετήθηκε η βόμβα στο στρατηγείο του Χίτλερ, ώστε αρκετά μέλη της είχαν συλληφθεί ήδη και ο κλοιός της Γκεστάπο έσφιγγε γύρω από πολλούς άλλους.⁶ Υπήρχαν και άλλα παράνομα αντιπολιτευτικά κινήματα, όπως για παράδειγμα το σοβιετικό κατασκοπευτικό δίκτυο «Κόκκινη Ορχήστρα», αλλά αυτά τα κινήματα δεν ήταν συνωμοσίες με την κλασική έννοια, αφού δεν λειτουργούσαν έχοντας ένα μόνο καθορισμένο στόχο. Η βομβιστική συνωμοσία του 1944 παρέμεινε μάλλον μοναδική, μια πολύ σπάνια περίπτωση κατά την οποία ο Χίτλερ κατηγόρησε ανθρώπους για τη συμμετοχή τους σε συνωμοσία εναντίον του.

Εντούτοις, οι συνωμοσίες, πραγματικές ή φανταστικές, δεν ήταν εξολοκλήρου ξένες στον κόσμο των ναζιστών. Οι ιστορικοί έχουν εντοπίσει μερικές για τις οποίες θεωρούν ότι επηρέασαν τον Χίτλερ, μερικές για τις οποίες θεωρούν ότι ο ιθύνων νους ήταν ο Χίτλερ και μερικές στις οποίες ο Χίτλερ συμμετέσχε ενεργά. Ωστόσο, αυτό το βιβλίο δεν ασχολείται με πραγματικές συνωμοσίες.⁷ Ασχολείται με το πώς η παρανοϊκή φαντασία σχετίζεται με τον Χίτλερ και τους ναζιστές. Εξετάζει πέντε διαφορετικές υποτιθέμενες συνωμοσίες, τις οποίες μέχρι τώρα τόσο σοβαροί ιστορικοί όσο και δημιουργοί θεωριών συνωμοσίας του ενός ή του άλλου είδους εξέταζαν την καθεμία ξεχωριστά. Εξετάζοντάς τες μέσα από τους ίδιους φακούς των πρόσφατων γενικών μελετών για τις θεωρίες συνωμοσίας,

μπορούμε να τις δούμε υπό διαφορετικό φως και να αποκαλύψουμε μερικά κοινά γνωρίσματά τους που ίσως μας ξαφνιάσουν. Η πρώτη από αυτές είναι τα διαβόητα αντισημιτικά πλαστά *Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών*. Από πού προέρχεται αυτό το κείμενο, γιατί ήταν τόσο διαδεδομένο και ήταν πραγματικά «εξουσιοδότηση για γενοκτονία» παρέχοντας την ώθηση που οδήγησε τον Χίτλερ να εξαπολύσει το Ολοκαύτωμα; Αποτελεί κλασικό παράδειγμα των κινδύνων που συνεπάγονται οι θεωρίες συνωμοσίας, αν τις αφήνουμε να πολλαπλασιάζονται και να διαδίδονται σε όλο τον κόσμο; Τι είδους θεωρία συνωμοσίας ενσαρκώνει; Από πρώτη ματιά τα *Πρωτόκολλα* μοιάζει να ταιριάζουν με την κατηγορία των *θεωριών συστημικής συνωμοσίας*, και σίγουρα το περιεχόμενό τους ήταν ασαφές και γενικό στο έπακρο. Τα *Πρωτόκολλα* θεωρούνται συχνά ως το σημαντικότερο συνωμοσιολογικό κείμενο του αντισημιτισμού θέτοντας το ερώτημα σε ποιο βαθμό ο ίδιος ο αντισημιτισμός αποτελεί θεωρία συνωμοσίας. Πέρα από αυτό, τα *Πρωτόκολλα* υποδεικνύουν ένα περαιτέρω ζήτημα που παραβλέπεται συχνά: Σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο ο αντισημιτισμός ήταν και είναι διαφορετικός από άλλα είδη ρατσισμού. Εξετάζοντας τα *Πρωτόκολλα* υπό το φως των πρόσφατων συζητήσεων για τις θεωρίες συνωμοσίας, μπορούμε να αντλήσουμε μερικές απρόσμενες απαντήσεις σε αυτές τις ερωτήσεις.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τον μύθο του «πισώπλατου χτυπήματος», σύμφωνα με τον οποίο η ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο ήταν το αποτέλεσμα μιας συνωμοσίας για να υπονομευτούν οι γερμανικές ένοπλες δυνάμεις μέσα από την προετοιμασία και την πραγματοποίηση επανάστασης στο εσωτερικό μέτωπο. Σε διαφορά με τα *Πρωτόκολλα*, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είναι μια *θεωρία γεγονοτικής συνωμοσίας*, μολονότι είναι σχετικά ασαφής και γενικευμένη ως προς μερικές κρίσιμες πλευρές. Υπάρχουν τρία επίπεδα: Πρώτον, υπήρχε ο πολύ γενικός ισχυρισμός ότι η Γερμανία έχασε τον πόλεμο λόγω μιας όλο και πιο απελπιστικής κατάστασης ανεφοδιασμού, η οποία οδήγησε σε ελλείψεις πολεμοφοδίων στα πεδία των μαχών και τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης στο εσωτερικό μέτωπο. Αυτή η κατάσταση έπληξε με τη σειρά της τη θέληση για μάχη, με συνέπεια την αυξανόμενη υποστήριξη στην ειρήνη στη βάση κάποιου συμβιβασμού. Η κατάρρευση του ηθικού στο εσωτερικό της Γερμανίας ήταν «πισώπλατο χτύπημα» στις ένοπλες δυνάμεις καθιστώντας αδύνατο για αυτές να συνεχίσουν να μάχονται εναντίον ενός εχθρού με περισσότερους πόρους. Δεύτερον, υπήρχε ο πιο συγκεκριμένος ισχυρισμός ότι οι σοσιαλιστές υπονόμισαν το ηθικό των στρατιωτών υποδαυλίζοντας τη δυσαρέσκεια στο εσωτερικό της χώρας και κατόπιν στις ίδιες τις ένοπλες δυνάμεις προκειμένου να επιτευχθεί η δημοκρατική επανάσταση, η οποία ανέτρεψε τον Κάιζερ στις 9 Νοεμβρίου 1918 και έτσι έβαλε τέλος σε οποιαδήποτε πραγματική δυνατότητα που μπορεί να υπήρχε να συνεχίσει η Γερμανία τον πόλεμο. Τρίτον και τελευταίο,

για την Άκρα Δεξιά του πολιτικού φάσματος, τόσο ο σοσιαλισμός όσο και η επανάσταση ήταν εκφράσεις της υπονομευτικής δράσης των Εβραίων, ζήτημα που θέτει το ερώτημα σε ποιο βαθμό ο Χίτλερ και το Ναζιστικό Κόμμα στον δρόμο για την εξουσία την επαύριον του τέλους του πολέμου χρησιμοποίησαν τον μύθο του «πισώπλου χτυπήματος» ως προπαγανδιστικό όπλο, και ευρύτερα σε ποιο βαθμό αυτός ο μύθος ήταν ένας παράγοντας ο οποίος τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης οδήγησε εκατομμύρια Γερμανούς να ψηφίσουν τους ναζιστές. Είναι ανησυχητικό το γεγονός ότι ο μύθος του «πισώπλου χτυπήματος», τουλάχιστον στις ηπιότερες μορφές του, γνώρισε προσφάτως μια αναβίωση, και αυτό το κεφάλαιο θέτει το ερώτημα αν οι νέοι ισχυρισμοί για την ήττα της Γερμανίας τον Νοέμβριο του 1918 μπορούν να αντέξουν στην προσεχτική εξέτασή τους.

Το τρίτο κεφάλαιο επανεξετάζει τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ, του γερμανικού Κοινοβουλίου, στις 27-28 Φεβρουαρίου 1933, μερικές βδομάδες μετά τον διορισμό του Χίτλερ στη θέση του καγκελάρου του Ράιχ. Ο εμπρησμός έδωσε στην κυβέρνηση του Χίτλερ το πρόσχημα για να καταργήσει τις πολιτικές ελευθερίες, μέτρο που ήταν το πρώτο κρίσιμο βήμα για τη δημιουργία της ναζιστικής δικτατορίας. Ο ισχυρισμός του ναζιστή ηγέτη ότι ο εμπρησμός ήταν έργο των κομμουνιστών ως πρώτο στάδιο για το σχεδιασμένο πραξικόπημά τους απαξιώθηκε εύκολα. Ήταν μια θεωρία συνωμοσίας, που ούτε καν οι δικαστές του Τρίτου Ράιχ μπόρεσαν να επιβεβαιώσουν. Ωστόσο, ήταν σαφές ποιοι επωφελήθηκαν από την πυρκαγιά. Οι κομμουνιστές έσπευσαν να ισχυριστούν ότι οι ίδιοι οι ναζιστές είχαν σχεδιάσει και είχαν υλοποιήσει τον εμπρησμό, ο οποίος ήταν μια σκευωρία που χρησιμοποίησαν για να εγκαθιδρύσουν τη δικτατορία τους σε οιονεί νόμιμη βάση, αφού ο εμπρησμός νομιμοποιούσε τη σύλληψη χιλιάδων κομμουνιστών και τη φυλάκισή τους στα νεοσύστατα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Επομένως, ο εμπρησμός του Ράιχσταγκ ήταν ένα γεγονός που αποτέλεσε το αντικείμενο δύο διαμετρικά αντίθετων θεωριών συνωμοσίας. Σε διαφορά με τη θεωρία των ναζιστών, η κομμουνιστική εκδοχή έχει προβληθεί πολλές φορές, παρότι από τη δεκαετία του '60 έχουν παρουσιαστεί λεπτομερειακές αποδείξεις που δείχνουν ότι η φωτιά ήταν έργο ενός μόνο εμπρηστή, του νεαρού Ολλανδού Μαρίνου φαν ντερ Λούμπε. Πράγματι τα τελευταία χρόνια αυτή η θεωρία γεγονοτικής συνωμοσίας αναβίωσε και πάλι. Πόσο εύλογα είναι αυτά τα νέα επιχειρήματα και υπάρχει οποιαδήποτε πειστική νέα απόδειξη για να στηρίξει τη θεωρία; Πόσο αντέχουν στην κριτική αξιολόγηση, όταν εξετάζονται στο ευρύτερο πλαίσιο του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις θεωρίες συνωμοσίας, και πώς λειτουργούν;

Επίσης υπάρχουν αντιπαραθέσεις για την ξαφνική μυστική πτήση του αναπληρωτή ηγέτη του Ναζιστικού Κόμματος, Ρούντολφ Ες, στη Σκωτία στις 10

Μαΐου 1941. Τα πολυάριθμα έργα για αυτό το θέμα, μεγάλο μέρος των οποίων είναι πρόσφατα, προβάλλουν ποικίλες θεωρίες και οδήγησαν πολλούς ιστορικούς να θεωρούν την πτήση του Ες άλυτο μυστήριο. Ήταν ο Ες κομιστής μιας πρότασης του Χίτλερ για ξεχωριστή ειρήνη, ενθαρρύνθηκε από μια σημαντική ομάδα Βρετανών πολιτικών, επρόκειτο για μια ακόμα συνωμοσία του Τσώρτσιλ και της μερίδας της κυβέρνησης που υποστήριζε τον πόλεμο και επομένως απέρριψε αυτή την πρόταση και απέκρυψε την αλήθεια για τη φυγή του Ες; Ή μήπως ήταν συνωμοσία των βρετανικών υπηρεσιών ασφαλείας και πληροφοριών, που δέλεασαν τον Ες να πάει στη Βρετανία, και αν αυτό ίσχυε, ποιος ήταν ο στόχος της; Πολλά χρόνια αργότερα, το 1987, όταν ο Ες βρέθηκε νεκρός στο κελί της φυλακής του στο Σπαντάου, μήπως ο θάνατός του ήταν η κατάληξη της βρετανικής συνωμοσίας να καταπνίξει τις άβολες αλήθειες τις οποίες ετοιμαζόταν να αποκαλύψει ο πρώην ναζιστής ηγέτης; Πρόκειται ξεκάθαρα για μία ακόμα *θεωρία γεγονοτικής συνωμοσίας*, αλλά πόσο πειστικά είναι τα τεκμήρια που προσκομίζονται για να τη στηρίξουν;

Τέλος, το βιβλίο θέτει το ερώτημα γιατί τα τελευταία λίγα χρόνια οι επίμονες φήμες ότι ο Χίτλερ διέφυγε από το καταφύγιο στο Βερολίνο το 1945 και πέρασε τις υπόλοιπες μέρες της ζωής του στην Αργεντινή έγιναν συχνότερες στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Από πού προέρχονται αυτές οι φήμες, είναι με οποιονδήποτε τρόπο πειστικές και γιατί αρνήθηκαν να πεθάνουν παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες να δυσφημιστούν; Μαζί με πολλές άλλες φαντασιώσεις τις οποίες αναλύουμε στα επόμενα κεφάλαια, ο ισχυρισμός ότι ο Χίτλερ εξακολουθούσε να είναι ζωντανός τη δεκαετία του '50 ή ακόμα και αργότερα αναβίωσαν προσφάτως στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Από όλες τις *θεωρίες γεγονοτικής συνωμοσίας* τις οποίες εξετάζουμε σε αυτό το βιβλίο αυτή είναι αναμφίβολα η πιο φανταστική. Οι μετασχηματισμοί της στην εποχή του Διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχουν να μας πουν πολλά για το πώς λειτουργούν οι θεωρίες συνωμοσίας και ιδίως για το ποιοι άνθρωποι τις διαδίδουν και πιστεύουν σε αυτές.

Αυτό το βιβλίο είναι για φαντασιώσεις και πλάσματα της φαντασίας, κατασκευασμένες ιστορίες και παραποιήσεις. Η συνειδητή εκμετάλλευση μύθων και ψεμάτων για πολιτικούς σκοπούς δεν είναι απλώς δημιούργημα του 21ου αιώνα. Μερικοί που ασπάζονται θεωρίες συνωμοσίας για τον Χίτλερ, τους Εβραίους ή το Ναζιστικό Κόμμα τις πιστεύουν πραγματικά. Άλλοι διαδίδουν ιστορίες που ξέρουν ότι είναι ψευδείς. Περιπτώσιακά διαστρεβλώνουν κυνικά τα γεγονότα ή επινοούν ψέματα για πολιτικούς στόχους. Μερικές φορές διατυπώνουν εντυπωσιακούς ισχυρισμούς προκειμένου να γεμίσουν τις τσέπες τους. Σε μερικές περιπτώσεις λένε ότι δεν έχει σημασία αν οι ισχυρισμοί τους είναι αληθείς ή ψευδείς, πως σημασία έχει ότι, ακόμα κι αν στηρίζονται σαφώς σε πλαστές ή παραποιημένες αποδείξεις, όπως τα *Πρωτόκολλα των Σοφών της*

Σιών, αποκαλύπτουν μια υποκείμενη αλήθεια και επομένως είναι αληθινόι με κάποια ευρύτερη σημασία από εκείνη που βασίζεται στα εμπειρικά δεδομένα. Ένας τέτοιος ισχυρισμός θέτει σημαντικά ζητήματα για τη φύση της ίδιας της αλήθειας αποτελώντας μια πρόκληση την οποία συχνά καθυστέρησαν να αντιμετωπίσουν άνθρωποι που πιστεύουν πως, για να καταλήξουμε σε βάσιμα και ανθεκτικά στον χρόνο συμπεράσματα, απαιτείται η προσεχτική και αμερόληπτη εξέταση των αποδείξεων. Το ανά χείρας βιβλίο είναι βιβλίο Ιστορίας, αλλά βιβλίο Ιστορίας για την εποχή της «μετααλήθειας» και των «εναλλακτικών γεγονότων», βιβλίο για τους δικούς μας ταραγμένους καιρούς.

